

Братиця Г. Г.,

старший викладач кафедри німецької мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

КОЛІРНА КАРТИНА СВІТУ У КОЛОРЕМІ “GRAU” ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ В. БОРХЕРТА

Анотація. Стаття присвячена розгляду колорема “grau” як елементу індивідуально-авторської картини світу. Описується методологія дослідження саме структури значення кольорів та її основні аспекти, такі як дослідження структури, утворення та функціонування мовної форми значення кольорів, дослідження взаємодії природної форми значення кольорів із розвинутими (предметними, словесними) категоріальними структурами свідомості в різних контекстах, пошук базових контекстів, які б визначали виняткову актуалізацію потенційних семантичних ознак кольорів.

Колір як семантичний феномен розглядається в низці контекстів, а саме як суб'єкт впливу на людину, як об'єкт сприйняття людиною, як об'єкт маніпуляції з боку людини, як об'єкт відношення, як показник відношення до іншого, як показник самовідношення, як об'єкт символізму в історії та культурі народу, як засіб комунікації, а саме колористичність німецької розмовної лексики та сталих словосполучень (на прикладі фразеологізмів із колоронімом у складі).

Аналізуються також аспекти використання позначень кольору, особливо імпресивний та експресивний.

В ході розвитку мови позначення кольору не залишилися такими, як були; вони набували нових значень, у яких відображалася діяльність людини, її світосприйняття, тобто його структура являє собою розгалужену лексико-семантичну мікросистему, точніше, мікрополе з ядром, представленим основною кольороназвою, значним основним складом та вельми багатою периферією. Крім того, прикметники на позначення кольору, крім значення кольору, почали набувати переносних значень та їх відтінків, які позначають інші поняття, які більше не пов'язані з колірною ознакою; вони приєднуються до нової групи предметів та явищ і можуть бути дуже різноманітними. Так, наприклад, прикметники кольору нерідко застосовуються для позначення рис характеру людини, її видів діяльності, почуттів та відчуттів.

Докладно розглядається колорема “grau”, яка є найуживанішим колірним прикметником у прозі В. Борхерта і яка функціонує у творах письменника як окремих і далеко не другорядний персонаж. Вона характеризується не лише у її прямому значенні, але й значною кількістю переносних та символічних значень у німецькій мові.

Ключові слова: колорема, мовна картина світу, символіка кольору, авторське трактування.

Постановка проблеми. У мові зафіксований прямий зв'язок сприйняття і ментальних станів та процесів. Сприйняття, зокрема зір, слух, смак, не є самостійними і незалежними функціями, які виконуються автономними органами, що передають сигнали у мозок, адже позначають набагато більше. Це зовнішній вихід мозку, джерело «перцептивного знання і досвіду», умова розпізнавання, усвідомлення, розуміння та інтерпретація

того, що відбувається в навколишньому світі. Отже, інформація, яку мозок отримує завдяки сприйняттю, є матеріалом для роботи, «субстратом», без якого мозок бездіяльний. Це є безпосереднім свідченням того, що у природній мові встановився зв'язок між інтелектом, експерієнціальним досвідом та природною мовою для цих категорій сприйняття зовнішнього світу.

Метою статті є розгляд колорема “grau” як елементу індивідуально-авторської картини світу.

Виклад основного матеріалу. Феномен кольору значно багатший, ніж це подається у класичній психології сприйняття. До явищ кольору слід віднести не лише сприйняті людиною кольори, але й емоції, уявлення, індивідуальні особливості надання переваги тому чи іншому кольору; відмінності меж сприйняття кольорів у різних станах і в людей з певними особливостями характеру; здатність співвідносити психологічні характеристики один одного та певні кольорові образи тощо.

Відповідно до конкретної методології дослідження структури значення кольорів виділяємо такі три основні аспекти.

1) Дослідження структури, утворення та функціонування мовної форми значення кольорів.

2) Дослідження взаємодії природної форми значення кольорів із розвинутими (предметними, словесними) категоріальними структурами свідомості в різних контекстах. Сюди входять дослідження асоціювання й семантичного та суб'єктивного розподілу кольорів за такими шкалами:

- сприйняття людиною кольорів;
- надання переваги тому чи іншому кольору;
- пов'язування того чи іншого кольору з психо-емоційним станом;
- психологічний вплив кольорів (теорія М. Люшера).

3) Пошук базових контекстів, які б визначали виняткову актуалізацію потенційних семантичних ознак кольорів. Методом дослідження тут слугувало вивчення потенціалу збагачення змісту архетипу кольору в процесі історії та культури людства.

Колір як семантичний феномен є незамінним об'єктом дослідження в низці таких контекстів:

- як суб'єкт впливу на людину;
- як об'єкт сприйняття людиною;
- як об'єкт маніпуляції з боку людини;
- як об'єкт відношення (надання переваги, асоціювання, розподіл за шкалою);
- як показник ставлення до іншого;
- як показник ставлення до себе;
- як об'єкт символізму в історії та культурі народу (засіб виразності в живописі (В. Кандінський), художній літературі (вчення про колір Й.В. Гете), як засіб комунікації, а саме

колеристичність німецької розмовної лексики та сталих словосполучень (на прикладі фразеологізмів із колоронімом у складі).

Важливо підкреслити імпресивний та експресивний аспекти використання позначень кольору. В імпресивному аспекті як співставлення стійких семантичних проєкцій кольору виступають такі феномени:

- індукція кольором характерного психологічного стану;
- вплив психологічного (емоційного) стану на характерну зміну колориту образу, що сприймається;
- зв'язок сприйняття кольору зі стійкими особливостями особистості.

Експресивний аспект є використанням кольорів як засобу вираження відношення і самовідношення, а саме як форми відображення (візуальність) емоцій у свідомості.

Дослідження прикметників, які передають колірну ознаку, надзвичайно багатогранні й мають значний інтерес для лінгвістів. У нашому дослідженні ми дотримуємося точки зору тих авторів, які вважають, що позначення кольору в художній літературі – це ще одна можливість передачі суб'єктивного сприйняття автором дійсності.

Колірні відчуття належать до зорових відчуттів, через які людина сприймає барви навколишнього об'єктивного світу й розрізняє предмети, що її оточують. У процесі свого історичного розвитку людина пов'язувала свої колірні відчуття із забарвленням певних предметів, вибираючи для себе певний асоціативний відповідник для того чи іншого кольору (наприклад, *зелений* – трава, *червоний* – кров, *блакитний* – небо, *чорний* – вугілля, *жовтий* – сонце). Надалі, в процесі пізнання довкілля та набуття необхідного досвіду, поступово відбувся відхід від асоціативно прив'язаного сприйняття кольору до його абстрактного сприйняття, в результаті чого з'явилися абстрактні поняття кольору, зокрема *червоного*, *зеленого*, *блакитного*. Колірна властивість об'єктів дійсності, оформлена у свідомості людини в процесі пізнання дійсності та повсякденної діяльності людини, знайшла своє відображення в мові. Внаслідок цього для вираження понять кольору в мові з'явилися прикметники кольору, які нині є однією з найважливіших лексичних груп у будь-якій мові, оскільки колір об'єкта (разом із формою та розміром) належить до основних характеристик його як такого.

Зрозуміло, що позначення кольору в ході розвитку мови не залишилися такими, як були, адже вони набували нових значень, у яких відображалася діяльність людини, її світосприйняття. Кожен прикметник кольору тепер являє собою розгалужену лексико-семантичну мікросистему, точніше, мікрополе з ядром, представленим основною кольороназвою, значним основним складом та вельми багатою периферією (особливо у хроматичних кольорів). Крім того, прикметники на позначення кольору, крім значення кольору, почали набувати переносних значень та їх відтінків. Ці переносні значення вже позначають інші поняття, які більше не пов'язані з колірною ознакою; вони приєднуються до нової групи предметів та явищ і можуть бути дуже різноманітними. Так, наприклад, прикметники кольору нерідко застосовуються для позначення рис характеру людини, її видів діяльності, почуттів та відчуттів (*blau*, *weiss* – щасливий, радісний; *schwarz* – сумний, моторошний). Більш того, кольороназви активно використовуються для позначення внутрішніх психологічних процесів, зокрема гніву, заздрості, роздратування, жаху, сорому.

Сукупність значень та їх відтінків складає семантичну структуру цих прикметників, яка вже неодноразово буда пред-

метом досліджень у мовознавстві та літературознавстві. Як відомо, все розмаїття кольорів ділиться на такі дві групи: ахроматичні (чорний, білий, сірий та їх відтінки) та хроматичні (кольори сонячного спектру та їх численні відтінки). Якщо розглядати етимологію слів, які називають хроматичні кольори, то можна зауважити, що ці назви здебільшого пов'язані з предметами, традиційно забарвленими у цей колір, і походять від назв цих предметів або дій, пов'язаних з ними. Наприклад, *gelb* (жовтий) пов'язується з *Gold* (золото) та *Galle* (жовч), які асоціюються у мовців саме з таким кольором; *rot* (червоний) пов'язаний із кольором крові, *blau* (синій, блакитний) – з дієсловом *bleuen* (бити), має асоціативний зв'язок із кольором синців на тілі від побиття; *grün* (зелений) – з дієсловом *grünen* (зеленіти). У коренях цих слів уже закладено асоціативне уявлення про цей колір. Всі ці кольороназви утворені від стародавніх коренів, що є етимологічно спорідненими в усіх германських (а часом і в індоєвропейських) мовах і мають паралелі в інших мовах.

Розглянемо саму колорему *grau*. Від змішування чорного з білим одержується вторинний сірий колір, що позначається колоревою *grau*. Він найбільше подібний забарвленням до кольору попелу і позначається в англійській мові лексичною одиницею *gray* (давньоверхньонімецьким *grao* та середньовісньонімецьким *gra*). Це загальногерманське слово, споріднене з латинським *ravus*. У прямому колірному значенні *grau* утворює вільні словосполучення на кшталт *graues Kleid* – сире вбрання, *graue Katze* – сіра кішка, *graue Augen* – сірі очі, *graue Mönche* – монахи (в Італії), названі так за кольором їх традиційного вбрання, *graue Brüder/Schwester* – францисканські монахи, сестри та брати милосердя одного ордену (за кольором вбрання).

Grau – це також колір сивого волосся: *er ist ganz grau* – він зовсім сивий; *grau werden* – посивіти; *graues Haupt* – сивочолий (дослівно «сива голова»). Найпершою причиною появи сивини в людини зазвичай вважається старший вік, проте сивина може бути спричинена всілякими розладами, клопотами, переживаннями, що знайшло своє мовне відображення у стійкому словосполученні *sich graues Haar wachsen lassen über etwas* (буквально «відрощувати собі сиве волосся з якоїсь причини»).

Оскільки сивина, як уже зазначалося, є супутником старості, то колорема *grau* набула переносного значення «старий, поважний»: *graue Majestät* – поважна велич, *graues Haupt* – поважна сивина, *ein graues Haupt ehren* – поважати, шанувати сивину (тобто старість), *die graue Weisheit* – стареча мудрість. Словники фіксують також медичні термінологічні сполуки з колоревою *grau* (наприклад, *der graue Star* – більмо на оці, *die graue Substanz* – сіра речовина мозку).

У сполученні з іменниками, які вказують на часові відрізки, а також і з деякими іншими *grau* набуває переносного значення «давній», «минулий»: *graues Alterium* – «далека старовина», *graue Vergangenheit* – далеке минуле, давні роки, *in grauer Vorzeit* – у сиву давнину, *grauer Zorn* – давній, минулий гнів. У сполученні з іменниками *Ruhm* – ром, *Wein* – вино, *Brot* – хліб *grau* означає «старий», а у випадку з хлібом – старий, запліснявілий (ця семантика включає також колірний компонент, оскільки пліснява на хлібі має білувато-сірий колір).

Колорема *grau* характеризується значною кількістю переносних та символічних значень у німецькій мові. Зокрема, із сірим пов'язують значення невизначеності, незрозумілості. Наприклад, *graue Vorstellungen* – незрозумілі, розпливчасті уявлення; *graue Möglichkeit* – невизначені, незрозумілі можливості. У деяких

словосполученнях *grau* означає «похмурий, понурий»: *in graue Farben*, *grau in grau malen* – змальовувати у похмурих тонах.

Кольороназва *grau* виступає в мові символом одноманітності, безколірності: *die grauen Tage / der graue Alltag* – «сірі» (безпросвітні) будні, *grau Zukunft* – безпросвітне майбутнє, *grau Hoffnungslosigkeit* – цілковита безнадія, *graues Einerlei* – вічна, тьмяна одноманітність, *grauer Ton* – одноманітний безбарвний тон, *grauer Elend* – невилазні/безпросвітні злидні. Останній вислів також уживається у значенні «безпросвітна туга», «депресивний стан після алкогольного сп'яніння». У сполученні з іменником *Theorie* (теорія) *grau* означає «суху», відірвану від життя теорію.

В ідіоматичному звороті *bis in die (asch) graue Pechhütte hinein*, який означає «дуже далеко, дуже довго» *grau* проявляється у значенні «безкрайній, безмежний» – ще одному символічному значенні, характерному для *grau*. У сполученні з іменниками *Wetter* – погода, *Tag* – день прикметник *grau* набуває значення «хмарний похмурий»: *graues Wetter*, *grauer Tag* – хмарна / похмура погода; хмарний, похмурий день.

Коли людина перебуває в емоційному стані страху, переляку, жаху, шкірні покриви змінюють забарвлення, бліднуть, набувають землісто-сірого відтінку. Через це сам страх у німецькій мові називають словосполученням *grauer Schrecken* [2].

Колірний прикметник *grau* у творах В. Борхерта виконує роль загального фону. Насправді, це найуживаніший колірний прикметник у прозі цього автора (67 уживань – 19,6% усіх колорем). Саме на сірому тлі відбувається все, що описує автор, і таке вживання виправдане, оскільки життя в повесні роки голоду, холоду, повного знищення всіх звичних устоїв життя, скіння серед руїн та димарів, що стирчать у небо, насправді безрадісне, «сіре». Дія багатьох оповідань В. Борхерта відбувається у напівзруйнованому похмурому місті. Зрозуміло, що таке місце дії не асоціюється з хроматичними барвами, отже, колірний фон, який домінує в художніх описах, вирішений у сірих тонах. Сірий колір, як відомо, належить до вторинних кольорів (таких, які утворені від змішування двох або більше первинних або основних кольорів); він є сумішшю чорного й білого у різних пропорціях. Якщо чорний та білий кольори часто символізують смуток, смерть, жалобу в багатьох культурах, то сірий вказує на байдужість, меланхолію, безбарвність, безпросвітність життя. Асоціативними синонімами кольороназви «сірий» у В. Борхерта можна вважати «сумний», «нудний», «безпросвітний», «брудний».

“Und Herr Fischer marschiert die graue Straße lang, die graue Straße lang, die graue Straße lang” [1].

Лейтенант Фішер з оповідання “Die lange, lange Straße lang” крокує довгою, сірою, похмурою вулицею, і ця сірість та похмурість є відображенням настрою та внутрішнього душевного стану персонажа. Це туга, пригніченість, сплутаність думок, нудьга і морок, з яких не видно виходу. Зазначимо, що акцент на колорем *grau* в сполученні з прикметником *lang* підсилює відчуття безвиході та пригніченості, яке викликає у читача цей твір. Сірий колір домінує в цьому оповіданні, він гнітить, тисне на читача (сіра тут не лише вулиця, але й пісок: “Im grauen gräulichen Sand. Der Sand war eisig und grau” [1]). Можна сказати, що сірий колір у цьому творі – це ще один персонаж, який не поступається за експресивністю та важливістю головному героєві, бо збуджує в читача відчуття приреченості, туги, смутку, що характерно для війни, смерті та жалоби.

Кольороназва *grau* виражає авторське сприйняття дійсності в оповіданні “Die Krähen fliegen abends nach Hause”. Саме з таким кольором асоціюється в автора напівзруйноване портове місто, де, здається, неможливе життя взагалі. Однак у цьому сірому похмурому середовищі життя є: це сірі ворони й бездомні – морально й фізично виснажені, посірілі від бруду, холоду й безвиході люди, які зовні дуже схожі на тих ворон. Ця сірість їх існування зламала цих людей, знищила їх як особистостей. Вони вже перестали боротися, вони звикли до цього безпросвітнього, сірого, безцільного існування і вже не хочуть повернути собі нормальне людське життя і любов: “Sie hocken im Verlorenen, krähengesichtig, grauschwarz übertraut und heisergekrächzt” [1]. Відтінкова кольороназва *grauschwarz* асоціюється у творі В. Борхерта із сіро-чорним забарвленням ворони, а також у символічному значенні свідчить про тугу, безвихідь, байдужість людини на «психологічній межі».

Прикметник кольору *grau* часто викликає асоціації з кольором *темряви, туману, стану між днем та ніччю*. У такому значенні сірий вживається в оповіданні “Im Mai, im Mai schrie der Kuckuck”.

Туга та меланхолія роблять навколишній світ та життя сірими, тобто вони здаються безбарвними та позбавленими блиску, тому бачить арештант 432 брудно-сірий пучок волосся свого поводири, коли ув'язнені ходять по колу на своїй щоденній прогулянці на подвір'ї в'язниці.

Коли людина бачить у всьому, що її оточує, у навколишньому світі суцільну сірість, не розпізнає чи не бачить кольорових барв, вона не реалізується як особистість, не сприймає адекватно цього зовнішнього світу. Таке неусвідомлення навколишнього світу відбувається паралельно з нереалізацією власного внутрішнього світу, отже, власної особистості, тому дає в результаті «сірі», похмурі погляди на життя, які є нерадісними та порожніми. Таким є унтер-офіцер Бекманн, який після повернення виявився ні для чого не придатним, не може знайти собі гідного місця, заняття. Директор театру негативно реагує на такий стан Бекманна. Недолугі пісеньки та куплети – ось чим Бекманн тепер захоплюється, на це витрачає безцінний час життя, по якому він іде із «сірими», безнадійними поглядами.

“Der Schnaps ist alle
und die Welt ist grau,
wie das Fell, wie das Fell
von einer alter Sau!” [1].

Ще до того, як Бекманн сам усвідомить, що він усе бачить у сірих тонах, що життя втратило для нього сенс, перетворилося на безпросвітне, безбарвне існування, дівчина вже розпізнає «сірість» та нереалізацію у духовному житті Бекманна, про що й каже йому.

“Weil Sie so eine hoffnungslos traurige Stimme haben. So grau und vollkommen trostlos. <...> Und was für ein griesgrämiges graues Gespenst. <...> Du graues repariertes nasses Gespenst” [1].

Як колір туману та тіні, символіка *grau* виражає стан туманної безкінечності та невизначеності. Пілот фельдфебель Білл Брук поводить дуже гордо, величаво та перебуває у доброму гуморі в дорозі, територію свого міста він знає. Невизначеність того, що на нього чекає, автор передає через виразні епітети “grauen Hamburger Sonne” та “grauen Hamburger Wolken” [1]. Коли він пройде неживу, спустошену територію міста з купами сміття, залишками мурів та димовими трубами, що височіють повсюди, його горда посмішка зміниться на посмішку, яка стане “grau und staubig” [1]. Також трава, єдиний знак життя

на мертвій території, позначена невизначеністю оточення, яку пілот фельдфебель Білл Брук відчуває.

“Friedhofsgras dachte das Gehirn. Gras? Gut, Gras, ja. Aber Friedhofsgras. Gras auf Gräbern. Ruinengras. Grausames, grässliches, gnädiges, graues Gras. <...> Friedhof ohne Friede mit graugrünem Gras” [1].

У солдатів, які кожного дня наражаються на небезпеку та смерть, у виразі обличчя та поведінці помітна туманна невизначеність їх емоцій. Коли один із чотирьох солдатів голосно сміється у схованці після вибуху гранати поблизу, сміються й інші “grau hinterher” [1]. Однак за цим сміхом не можна визначити їхній істинний душевний стан. Проте читач чітко усвідомлює, що цей сміх насправді не означає радості чи щастя: війна спотворює сприйняття подій навколишнього світу, а поєднання двох взаємовиключних характеристик – сміху та колорему *grau* у символічному значенні «сірий, безнадійний, безпросвітний» – свідчить про цілковиту психологічну та емоційну дезорієнтацію, адже війна поставила все з ніг на голову в житті людей, вони не бачать жодних райдужних перспектив на майбутнє.

Висновки. Як бачимо, загальний лейтмотив прози В. Борхерта – розруха в житті та психологічному стані людей повоєнної Німеччини, безнадійність, безрадісність їх існування – виражається автором у використанні колорему *grau*, яка функціонує у творах письменника як окремих і далеко не другорядний персонаж.

Література:

1. Borchert W. Das Gesamtwerk. Wien, 1949. 350 s.
2. Куслик А.М. Семантическая структура имен прилагательных, обозначающих цвет в современном немецком языке. *Ученые записки Ленинградского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. Ленинград, 1960. С. 147–172.

Bratytsya H. Color picture of the world in the coloronym “grau” as an element of the individual-author’s picture of the world by Wolfgang Borchert

Summary. The article deals with the coloronym “grau” as an element of the individual author’s picture of the world. The

methodology of research of color structure and its main aspects are described: research of structure, formation and functioning of the linguistic form of the meaning of colors, research of interaction of natural form of color meaning with developed (subject, verbal) categorical structures of consciousness in different contexts and the search of basic contexts that determine exceptional actualization of potential semantic features of colors.

Color as a semantic phenomenon is considered in a number of contexts: as a subject of influence on a person, as an object of human perception, as an object of manipulation by a person, as an object of relation, as an indicator of relation to another, as an indicator of self-relation, as the object of symbolism in the history and culture of the people and as a means of communication, namely the color of German colloquial vocabulary and common phrases (on the example of phraseology with a coloronym).

Aspects of the use of color designations, especially impressive and expressive, are also analyzed.

In the course of language development, color designations did not remain as they were; they acquired new meanings, which reflected human activity, its worldview, that is, his structure is a branched lexical-semantic microsystem, more precisely, a microfield with a core represented by the main color designations, a significant basic composition and a very rich periphery. In addition, adjectives for color notation, in addition to the proper meaning of color, began to acquire figurative meanings and their shades, which denote other concepts that are no longer associated with the color feature; they join a new group of objects and phenomena and can be very diverse. For example, adjectives of color are often used to denote a person’s character traits, activities, feelings and sensations.

The coloronym “grau”, which is the most used color adjective in Wolfgang Borchert’s prose and which functions in the writer’s works as a separate and far from secondary character, is examined in detail. It is characterized not only in its direct meaning, but also in a significant number of figurative and symbolic meanings in the German language.

Key words: coloronym, linguistic picture of the world, color symbolism, author’s interpretation.